

Var går gränsen för statens ansvar?

Upprättelseprocessen för dem som vanvårdats i samhällsvård ur ett historiskt perspektiv på normalitet, aga och barns rättigheter

Bengt Sandin, Johanna Sköld & Johanna Schiratzki

What is the limit of state responsibility? A historical perspective on how the state interpreted its responsibility to safeguard children from abuse.

In this article, we study the legislative processes that formed the basis for how the state's role and responsibility to protect and represent children was formulated during the 20th century based on legislative initiatives against corporal punishment. This is the backdrop for an analysis of the scheme to compensate adults that have claimed that they as children had been abused in the care of the state. As a basis for our analyzes, we have used laws and statutes, ordinances, and preparatory works in family and criminal law as well as school and social law. In the process that led up to the compensation scheme a choice was made; child abuse in the past would not be defined according to the norms set by past legislation and government ordinances to protect children from abuse, but in relation to what was believed to be common child-rearing practices. The focus shifted to current understandings of what was normal in the past as well as to how similar abuse would be treated in legal practice in current tort cases disregarding the explicit stands taken by past governments to protect children in care. The opportunity for reconciliation decreased with this development.

Barnkonvention har blivit svensk lag, trots skarp kritik från remissinstanser, rättsvårdande myndigheter, universitet och högskolor. I kritiken har det pekats på att barnkonventionen som svensk lag inte är enkel att tillämpa och att det kan komma att uppstå svårigheter i tolkning av konventionen i förhållande till svensk nationell rätt (Leviner 2018: 145). Inkorporeringen i sig innebär att staten tar på sig ett mer långtgående ansvar än tidigare för att garantera barns

Bengt Sandin och Johanna Sköld är verksam vid Tema Barn, Institutionen för Tema, Linköpings universitet; Johanna Schiratzki är verksam vid Stockholms universitet.
E-post: bengt.sandin@liu.se; johanna.skold@liu.se; johanna.schiratzki@sociology.su.se

rättigheter som de kommer till uttryck i barnkonventionen. Barnkonventionen grundar sig i stor utsträckning på en uppfattning om statens ansvar och barns rättigheter som tidigt etablerades i de nordiska länderna. Dessa var också var synnerligen aktiva i debatterna som ledde fram till barnkonventionen (Holzscheiter 2010, Lindkvist 2018: 287–303, se även Lindkvist i detta nummer).

Det finns därför anledning att reflektera över när och hur statsmaktens ansvar i fråga om skyddet för barn mot misshandel och övergrepp etablerades under 1900-talet. Definitionerna av barns rättigheter utvecklades i interaktionen mellan olika myndighetsområden i den expanderande välfärdsstaten; skol- och utbildningsväsendet, fattigvård och socialvård, arbets-, familje- och straffrätt. Det är frågor med många historiska, politiska och rättsliga dimensioner som även berör vilken rätt staten och dess representanter haft att utöva våld i form av aga mot barn och unga. Kännetecknande för den moderna staten är att den tillägnar sig våldsmonopolet och reglerar vilket våld som är acceptabelt mellan medborgarna, men också formerna för det våld som staten själv kan utöva (Foucault 1979). Barns rättigheter måste förstås i förhållande till föräldrars och samhällets (statens) rätt. Rättigheter är i den meningen alltid relationella. Rätten att aga var, som vi kommer att se, knuten till föräldraskapet men den var också en del av statens befogenhet, eftersom staten och andra offentliga aktörer, i synnerhet kommuner, också hade ansvar att skydda och vårda barn. Statens ökade ansvar för att skydda barns fysiska och psykiska integritet under 1900-talet gjorde att aga – och annan psykisk och fysisk vanvård, såväl föräldrarnas som statens – allt mer ifrågasattes (Sandin 2012, 2018). En analys av denna långa tradition av kritik mot vanvård av barn gör det möjligt att värdera hur staten idag valt att kompensera de vuxna som vanvårdades under sin barndom.

Historisk förståelse för statens ansvar för barns rätt och skydd är viktigt i vår samtid. Vilket ansvar staten har haft för barn under välfärdssamhällets uppbyggnad har de senaste decennierna stått i centrum för diskussionen om hur staten skall kompensera vuxna som vanvårdats – som barn i fosterhem och på institution. År 2013 inleddes Ersättningsnämndens handläggning av ansökningar om en statlig ersättning (250 000 kr) till personer som vanvårdats inom ramen för samhällsvården av barn och unga. En utbetalning skulle symbolisera samhällets erkännande att de drabbade utsatts för vanvård av allvarlig art i samband med samhällsvård (SOU 2011:9). Drygt hälften av de som ansökte om sådan ersättning fick dock avslag, oftast med hänvisning till att den vanvård de berättat om inte motsvarade Ersättningsnämndens tolkning av begreppet ”vanvård av allvarlig art” (Sköld, Sandin & Schiratzki 2020). Den förhåller sig till vad som uppfattades som ”normala” bestraffningar och behandlingar av barn i det förflutna. Det är därför vi kommer att fokusera på hur statsmakten under välfärdssamhällets uppbyggnad såg på aga, vanvård och kränkande behandling av barn.

I artikeln studerar vi de lagstiftningsprocesser som legat till grund för hur statens roll och ansvar för barn har formulerats under 1900-talet fram till och med agaförbudet 1979. Vi uppmärksammar särskilt de förändringar i synen på aga och kränkande behandling som skett under denna period. Denna genomgång används sedan för att diskutera utmaningarna i att fastslå vad som varit "normalt" i synen på barnuppfostran och hur olika normalitetsbegrepp har ställts mot varandra i upprättelseprocessen. Mot den bakgrunden tar vi i den sammanfattande diskussionen ställning till och ifrågasätter utformningen av statens ersättning till dem som vanvårdades som barn i samhällets regi. Som underlag för våra analyser har vi använt lagar och författningar, stadgor, föreskrifter och förarbeten inom familje- och straffrätt samt skol- och socialrätt inklusive den tidigare fattigvården.

Nutida definitioner av historisk vanvård liksom barns rättigheter är ett resultat av politiska och sociala processer, för att lösa specifika sociala och politiska problem (Bacchi 2009). Analysen kommer att ta sin utgångspunkt i att barnaga och kränkande behandling, liksom vanvård, var en fråga som aktualiserades av utvecklingen från sekelskiftet 1900 inom skolväsendet, i samband med framväxten av den sociala barnavården och familjelagstiftningen från 1920- till 60-talen, såväl som i reformeringen av straffrätten. Det innebar att dessa frågor återkom under hela 1900-talet men inom skilda politikområden och med olika perspektiv under olika perioder. Metodologiskt innebär detta att vi ställer olika definitioner i lagstiftning och riksdagsdebatter mot varandra för att identifiera centrala betydelseförändringar och hur en förändring på ett område inverkar på ett annat. Vårt fokus ligger på statens och statliga myndigheters ansvar för de barn som på olika sätt omhändertogs av stat och kommun från sekelskiftet 1900 och framåt. Vi är intresserade av hur ställningstaganden till det som idag betecknas som barnmisshandel har vuxit fram genom politiska processer i utredningar, riksdag och regering.

Vilka konsekvenser fick dessa ställningstaganden för den nutida upprättelseprocessen för vanvårdade barn i det förflutna? Hur påverkades den nuvarande statens ansvar för det förflutna av äldre normer med ambition att skydda såväl omhändertagna barns som andra barns rättigheter och kroppsliga integritet under 1900-talet? I artikeln pekar vi på diskrepansen mellan hur statsmakten idag förstår gränserna för sitt ansvar för barns uppväxtvillkor i det förflutna, och de olika uppfattningarna gällande barns skydd och uppfostran på institutioner och i familjen som statsmakten tidigare gett uttryck för i lagar och förordningar under 1900-talet. Det resulterade i att Ersättningsnämnden inte definierade vanvård av barn utifrån de normer för barnuppfostran som staten tidigare etablerat, utan utgick från vad som förmodades ha varit vanligt förekommande i barnuppfostran förr. Bland annat innebar detta att ageranden som staten tidigare hade förbjudit beskrevs som normalt i samband med upprättelseprocessen. Det fick stora konsekvenser för hur ersättningen utformades.

Vad var normalt? Hur historiska normer blev centrala i nutida bedömningar av förfluten vanvård

Den svenska upprättelsediskussionen är en del av en bredare internationell trend av att göra upp med övergrepp i det förflutna som förs mellan drabbade och statsmakter och/eller civilsamhälleliga organisationer som har bedrivit vård- och omsorg (Sköld 2015, Arvidsson 2016, Sköld & Markkola 2020). I Sverige började statens engagemang i dessa frågor i och med den Vanvårdsutredning som mellan 2006–2011 intervjuade nära 900 personer för att kartlägga vanvård i den sociala barnvården från 1920-tal till 2000-tal. Hur vanvård i det förflutna ska definieras har varit en knäckfråga genom hela processen. Vanvårdsutredningen försökte skapa en definition av vanvård som tog hänsyn till synen på barnuppfostran vid olika tider, men drog efter flera fruktlösa försök slutsatsen att ”ett barns lidande och utsatthet inte låter sig definieras av vilka synsätt som för tillfället varit förhärskande.” (SOU 2009:99: 123-24). Istället föreslog utredningen att man borde utgå från en övergripande norm som till exempel barnkonventionen. Den så kallade Upprättelseutredningen som formulerade utgångspunkterna för lag (2012:663) om ersättning på grund av övergrepp eller försummelser i samhällsvården av barn och unga i vissa fall (i det följande ersättningslagen) utgick från ett liknande normsystem, men avstod från att använda barnkonventionen som utgångspunkt. Upprättelseutredningen, som även införde begreppet ”vanvård av allvarlig art” i ersättningslagen, föreslog att definitionen skulle utgå från om förhållandena hade inneburit ”en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling allvarligt skadas” (SOU 2011:9: 143). Det är en definition som ligger nära de kriterium för vård som anges i Lag (1990:52), med särskilda bestämmelser om vård av unga (SFS 1990:52). Upprättelseutredningen menade att detta krävde att man gjorde en sammanvägd bedömning av ”samtliga omständigheter vid tiden för händelsen”, dvs att man inte skulle stirra sig blind på ett enskilt övergrepp utan se hela det sammanhang som övergreppet skedde i: ”Det är således barnperspektivet och risken för allvarlig skada hos barnet som är styrande, inte vilka handlingar som vid tillfället var tillåtna” (SOU 2011:9: 123-24). Men Upprättelseutredningen öppnade likväl upp för att en sammanvägd bedömning krävde en ”förståelse för dåtidens samhällsförhållanden” och nämnde att synen på barnarbete var annorlunda i början av 1900-talet, att de ekonomiska förutsättningarna för samhällsvården var sämre än idag och att hälso- och sjukvården inte var lika utbyggd (SOU 2011:9: 145).

I proposition genom vilken ersättningslagen utformades, strök dock den dåvarande borgerliga regeringen ”risk för allvarlig skada av hälsa och utveckling” som grund för definitionen av vanvård av allvarlig art. Man ansåg att det skulle försvåra en rättssäker bedömning och menade att definitionen skulle medföra att den innebar att Ersättningsnämnden skulle behöva ta hänsyn till skyddsfaktorer som ”snäll granne, förstående lärare eller goda kamrater”,

vilket föreföll orimligt (Proposition, 2011/12:160: 26). Upprättelseutredningens lagförslag hade en snävare innebörd; "... bedömningen ska göras utifrån dåtida förhållanden, inte dagens värderingar." Propositionen knöt dessutom ansvarsfrågan mindre till statens uttalade ansvar och mera till "samhällets" allmänna villkor.

Det omgivande samhällets värderingar är en del av de sociala förhållandena vid tidpunkten. Att bedömningarna görs med beaktande av de förutsättningar som allmänt sett förelåg och de sociala och ekonomiska förhållanden som då rådde i samhället är också det enda rimliga i förhållande till de barn som inte var omhändertagna för samhällsvård (Proposition, 2011/12:160: 22).

Detta ledde till att den vägledande principen för att definiera vanvård av allvarlig art formulerades som att bedömningen skulle utgå från "hur barn normalt bemöttes och behandlades vid tiden" (Proposition, 2011/12:160: 22). Den definition som avfärdats av Vanvårdsutredningen, blev den definition som Ersättningsnämnden fick att tillämpa vilket innebar att barns uppväxtförhållanden relativiserades och inte sattes i relation till normer som uttryckts i lagstiftning, föreskrifter och förarbeten under den aktuella tidperioden.

I ersättningslagen och i dess förarbeten återfinns således olika förståelser av *normalitet* och *vanvård*. Den slutgiltiga definitionen innebar dels att vanvården bedömdes i förhållande till vad som uppfattades som vanligt eller " normalt " vid den aktuella tidpunkten, dels att endast de grävsta övergreppen lades till grund för kompensation. Dessa avväganden motiverades med att ersättningen var extraordinär och att det fanns en risk att dess symbolvärde – som ett erkännande av de drabbades lidande – skulle urholkas om andra än de allvarligaste övergreppen inkluderades, hävdades det (Proposition, 2011/12:160: 24). Till de allvarligaste övergreppen räknade Ersättningsnämnden uttalat sadistiska eller tortyrliknande förhållanden; allvarliga sexuella övergrepp; mycket grova fysiska övergrepp av annat slag samt misshandel, ofredanden och särbehandling som upprepats och pågått under en längre tid. Att avgöra graden av övergrepp blev därför ett centralt moment i handläggningen av ansökningarna (Ewerlöf 2012: 23). Ytterligare en dimension smögs in i definitionen av vanvård av allvarlig art – nämligen att den rapporterade vanvården skulle stå i proportion till vad som kunnat generera ett skadeståndsbelopp om 250 000 kr idag. Regeringen följde inte Upprättelseutredningens förslag att ersättningslagstiftningen inte skulle ta hänsyn till nu gällande skadeståndsrätt, utan framhöll att " Vid bedömningen går det dock inte heller att helt bortse från vilka förhållanden som i dag skulle kunna föranleda ett lika högt skadestånd som den föreslagna ersättningen." (Proposition, 2011/12:160: 25. Se även Ewerlöf 2012: 23). I en annan artikel har vi påpekat att detta fick ödesdiga konsekvenser för dem som sökte ersättningen (Schiratzki, Sköld & Sandin 2019: 97-118).

I klartext betydde det att nämnden skulle ta hänsyn till vad som ansågs vara ”normalt” vid olika tidpunkter, men bara lägga vikt vid de grövsta övergreppen som hade kunnat berättiga ett lika stort skadeståndsbelopp i ett nutida skadeståndsmål. Nedan analyserar vi denna syn på ”normalt” i förhållande till äldre rätts bestämmelser om aga och annan kränkande behandling av barn.

Statens agarätt regleras 1900–1930: ålder, klass och kön

Ett uttryckligt förbud mot föräldrars aga av sina barn i hemmen kom inte förrän 1979 då Sverige som första land i världen införde ett agaförbud i föräldrabalken, men detta var resultatet av en mer än hundraårig process där vuxnas rätt att aga barn och barns rätt att skyddas från aga och annan kränkande behandling hade omförhandlats gång efter annan (Bahr 2019: 310). I det här avsnittet ska vi belysa hur åldersgränserna för vem som kunde bli agad, och vem som kunde aga vem, försköts under den första delen av perioden 1900–1930.

Föräldrars rätt att aga sina barn var under det sena 1800-talet så självklart att det inte reglerades i strafflagen. Rätten att aga kunde också överlämnas till andra – så kallade härledd föräldrarätt (Schiratzki 2019). Samtidigt fanns en skyldighet att använda aga, som bland annat uttrycktes i legostadgan som reglerade relationen mellan husbonden och dennes tjänstefolk. Under lång tid, fram till att fosterbarnsvården fick en egen lagstiftning 1902, reglerades även relationerna mellan fosterbarn och fosterföräldrar av legostadgan (Bergman 2007: 9, Lönnroth 1991: 100–18). År 1858 ströks husbondens rätt att aga sina vuxna tjänare, och husagan begränsades till manliga tjänare under 18 år och kvinnliga under 16 år (Uppenberg 2018: 106).

Så länge aga inom familjen inte överskred de gränser som angivits för ringa misshandel i 1864 års strafflag (dvs inte ledde till bestående skada) var den inte straffbar. Det som var förbjudet att göra mot vuxna anställda, accepterades inom familjen. Reglerna om att ringa misshandel av barn inte var straffbart gällde fram till 1957 (Alfredsson 2014: 17–21). Genom införandet av 1920 års giftermålsbalk avskaffades mannens målsmansrätt över hustrun som blev juridisk likställd med sin make (Wetterberg 2000). Båda föräldrarna till barn i äktenskap hade därför enligt 1920 års giftermålsbalk ett gemensamt ansvar och tuktorätt av barnen fram till myndighetsåldern. I giftermålsbalken underströks att agan för att vara berättigad skulle anpassas till barnens ålder och andra omständigheter. Missbruk kunde leda till att domstol kunde frånta en eller båda föräldrarna föräldraansvaret. Den lagstadgade agarätten medgav således inte ett obegränsat bruk av fysiskt våld mot barn.

Sex år senare, 1926, avskaffades husagan av allt tjänstefolk, oavsett ålder, i den så kallade legostadgan (Alfredsson 2014: 26–28). Att aga av unga anställda förbjöds visar att statsmaktens fokus var på de arbetsrättsliga villkoren för anställda. Unga människor kunde enligt lagen inte agas i arbetslivet men väl

av sina föräldrar. I ett hushåll där både egna barn och anställda var under 21 år, kunde således de egna barnen men inte tjänstefolket utsättas för husaga.

En genomgång av skollagstiftning vid 1900-talets början samt 1902 års sociala barnavårdslagar visar att frågan om aga också handlade om upp till vilken ålder barnen kunde agas samt våldets former. Aga av barn var ifrågasatt i stadgor och reglementen för såväl folkskolan som läroverk och flickskolor, och blev så småningom alltmer reglerat inom barnavårdslagstiftningen. I 1905 års läroverksstadga hade bestämmelsen följande formulering:

§ 54. 1. Vid hvarje af lärjunge begången mindre förseelse söke lärare först genom tilltal och varning rätta den felande.

I det allmänna läroverket kunde aga, enligt 1878 års stadga, användas som en sista åtgärd, men enbart i de första fem klasserna, för de yngre barnen (Hall 1927). I 1905 års läroverksstadga 54 § 2 st stadgades:

Vid fortsatt felaktighet eller vid svårare förseelse må, allt efter felets beskaffenhet, anmärkning i klassens anteckningsbok eller ock annan af rektor, i fråga om kvinnlig lärjunge efter samråd med första lärarinnan, godkänd art af bestraffning användas. Härvid iakttages dock, att kroppsliga aga å gymnasiet och i realskolans sjätte klass i intet fall må förekomma samt i läroverkets öfriga klasser först efter af rektor i hvarje särskildt fall gifven bestämmelse (Hall 1930:17).

Det innebar att agan av barn i till exempel realskolan åldersmässigt begränsades till (gosse)barn under 13-14 år redan 1905. År 1928, när flickor fick tillträde till läroverket infördes ett absolut förbud för skolaga, som från början gällde i flickskolorna och kommunala mellanskolor. Förbudet omfattade inte bara aga utan det betonades att inte heller annan kränkande eller sårande behandling fick förekomma (Alfredsson 2014: 19, 34).

I folkskolan reglerades skolagan i lokala reglementen i de olika skoldistriktet. Under 1800-talets slut hade skolinspektörerna reagerat mot den skolaga som praktiserades i folkskolorna och skapat opinion för en begränsning av agan (Thunander 1946). I 1897 års folkskolestadga och den förnyade skolstadgan 1921 underströks att disciplinering av eleverna skulle ske ”med lugn besinning och kärleksfullt allvar” (Kungl Majts stadga 1 kap. 29 § 3 p 1897 års folkskolestadga, Kungl Majts Stadga 29 § 3 p 1921 års folkskolestadga). En majoritet av barnen i folkskolan lämnade denna mellan 12 och 14 års ålder så dessa bestämmelser rörde i huvudsak yngre barn. Folkundervisningens expansion efter sekelskiftet ledde till att man vid skolreformerna 1918–1921 inrättade en fortsättningsskola efter folkskolan och en så kallade högre folkskola (Fredriksson & Bruce 1940). Aga av äldre barn mellan 13–15 år, i fortsättningsskola, var förbjudet, liksom av barn i den så kallade högre folkskolan som i allmänhet var ca 12–16 år gamla.

Också här förbjöds såväl kroppslig bestraffning som kränkande och sårande behandling (Kungl Stadga 31 § 3 p. 1918 års fortsättningskolstadga, Kungl Stadga 24 § 1 p. 1918 års högre folkskolestadga).

Aga var alltså en omstridd och alltmer begränsad disciplineringsmetod i skolan. Aga reglerades även i andra sammanhang. Eftersom barn under 15 år inte ansågs straffmyndiga enligt 1864 års lag var aga inte att betrakta som ett straff utan en så kallad rättelse. Det innebar att en domstol kunde förordna att föräldrar skulle aga (rätta) sina icke straffmyndiga barn (Alfredsson 2014: 21). I städerna förde polisen förteckningar över varnade och straffade minderåriga personer där det noterades om barn blivit agade, ibland med föräldrarna som vittne eller av föräldrarna (Register 1880-1909).

Diskussionerna om barn och ungas uppväxtvillkor ledde under senare delen av 1800-talet till en översyn av strafflagstiftningen genom den så kallade Ligapojkskommittén. Därigenom etablerades föreställningar om vad den normala barndomen skulle innehålla men också regler om hur vanartade och sedligt försummade barn skulle tas om hand (Sandin 1995, Sundkvist 1994). År 1902 trädde tre sociala barnavårdslagar i kraft. En av dem, *lag angående uppfostran åt vanartade och i sedligt avseende försummade barn*, följde den modell som etablerats i Norge vilket innebar att ansvaret för dessa barn överlämnades till en kommunal nämnd, den så kallade barnavårdsnämnden (Sundkvist 1994, Kumlien 1997). I den nya lagstiftningen preciserades upp till vilken ålder barn fick agas. Mottaglighet för agans uppfostrande verkan ansågs vara begränsad till barn under 15 års ålder. Ligapojkskommittén betonade också att effekten av aga kunde vara negativ och att den inte fick leda till upplevelse av skam. Offentligheten skulle därför begränsas och bestraffningen skulle ske i enskildhet och i vittnes närvaro. Ligapojkskommittén var uppenbart påverkad av diskussionerna om skolagan och man var tydlig med att agan borde begränsas och administreras på ett rättssäkert sätt. Lagförslaget betonade just att bestraffningar skulle ske inför ojäviga vittnen (Kommittén för utredning.. 1900, Proposition, 1902:30).

Men förutom att "rätta" vanartiga barn stadgade lagen att nämnden kunde ingripa vid sedlig försummelse och vid behov skilja barn från sina föräldrar. Den kommunala barnavårdsnämnden övertog därmed föräldraansvaret och rätten att aga. Domstolarnas möjlighet att utdöma aga togs således bort i och med 1902 års lag till förmån för barnavårdsnämnderna som ansågs hade närmare kunskap och kompetens att värdera lämpligheten av åtgärderna (aga eller varning), men också möjlighet att verkställa en sådan bestraffning. Agan skulle vara ändamålsenlig och utföras av en lämplig person i två vittnes närvaro för en korrekt verkställighet (Alfredsson 2014: 24-25). Lagen innebar i praktiken att agans ställning som disciplineringsåtgärd försvagades. Aga av barn upphörde till exempel vid polisen i Malmö efter att lagen trädde i kraft 1902, vilket framgår av polisens förteckningar av barn som begått förseelser och brott (Register

1880–1909). Maria Sundkvists (1994) undersökning av barnavårdsnämnden i Norrköping visar att det var ytterst sällan barnavårdsnämnden tillgrep aga, och när det gjordes drabbades i huvudsak pojkar. Praxis var istället att utdela en varning och eventuellt skilja barnen från föräldrarna (Sundkvist 1994, Proposition, 1902:30 :64–65).

Då det gäller de enskilda hem som barnen skulle placeras i uppfattade man inte att det var lämpligt att dessa övertog målsmanskapet (som i sig automatiskt hade inneburit rätt och skyldighet att utdela aga), men trots detta klargjordes följande:

Dock bör man i lagen intaga en föreskrift derom, att skyddshems styrelse och föreståndare må ega disciplinär bestraffningsrätt öfver skyddsling. I fråga om öfriga af barnavårdsnämnden omhändertagna barn kan folkskolans bestraffningsrätt i regeln komma till användning. När barnavårdsnämnds beslut om barns skiljande från hemmet skall träda i verkställighet, skulle nämnden ega att välja mellan att anbringa barnet i ett annat enskildt hem eller intaga det i ett barnhem eller i ett skyddshem (Proposition, 1902:30: 64–65).

Lagstiftaren ville genom de införda bestämmelserna tydliggöra att behandlingen av de barn som barnavårdsnämnden placerade i enskilda hem, alltså fosterhem, inte skulle avvika ifrån folkskolans. Allt tyder på att de som utformade lagen 1902 delade de uppfattningar som hävdade att agan borde vara starkt begränsad. Däremot fick skyddshemmen, som var avsedda för barn som begått brott, deras styrelser och föreståndare målsmansrätt och kunde bestraffa med aga, isolering eller förlust av förmåner i och med 1902 års lag. Men som Ulrika Norburg visar i sin avhandling om ett sådant skyddshem – Åkerbrukskolonien Hall, så minskade de registrerade agastraffen betydligt i relation till andra disciplineringsmetoder under det tidiga 1900-talet, för att sedan helt upphöra under 1920-talet. Att agastraff, som enligt vissa uppgifter förekom, inte journalfördes enligt reglementet har tolkats som att aga uppfattades som otidsenlig och illegitim (Norburg 2015: 158).

I samband med Fattigvårdskommitténs översyn av barnavårdslagstiftningen som inleddes 1921 blev agafrågan åter aktuell. Fattigvårdskommitténs förslag till en ny sammanhållen barnavårdslag presenterades 1924. Enligt förslaget skulle barnavårdsnämnden även kunna ingripa till skydd för fysiskt misshandlade barn eftersom detta ansågs kunna leda till eller höra samman med sedlig vanvård. Fattigvårdskommittén föreslog även att allmänt åtal skulle kunna inledas efter anmälan av barnavårdsnämnd mot förälder som misshandlat eller fysiskt vanvårdat barn under 15 års ålder. Det underströks att grov misshandel av egna barn var likställt med misshandel enligt strafflagen (Alfredsson 2014: 31–32). Samtidigt innebar skyddet för barn mot fysisk vanvård inklusive misshandel,

samt moralisk vanart, att omhändertagande som åtgärd från nämndens sida riktades mot föräldrarna men drabbade barnen som placerades i annat hem eller på anstalt. Sundkvist visar till exempel att barn som utsatts för sexuella övergrepp skildes från sina hem utifrån argument om att de var moraliskt fördärvade medan förövarna inte drabbades av några konsekvenser av sitt handlande (Sundkvist 1994).

Enligt utredningens förslag skulle skyddet för barn mot (grov) misshandel, ironiskt nog, därför kunna innebära att barnen agades i barnavårdsnämnders regi eller på de institutioner där de placerades. Förutsättningarna för nämndens agande definierades dock på ett sätt som antyder att sådan ”rättelse” endast borde ske under noggrant preciserade förhållanden. Utredningen ansåg att barnavårdsnämndens möjlighet att verkställa aga behövde vara kvar eftersom det var en del av den övertagna föräldrarätten och densamma som lärarnas ansvar enligt folkskolestadgan. För barn placerade i fosterhem och på barnhem gällde att nämnderna övertog föräldrarätten att aga. Enligt kommittén användes rätten att aga sällan och dess användbarhet som pedagogiskt instrument ifrågasattes (Fattigvårdslagstiftningskommittén 1921).

Förslaget att ha kvar en agarätt möttes av kritik från flera remissinstanser, både ledamöter i barnavårdsnämnder, läkare och en folkskoleinspektör. Värdet av aga ifrågasattes med skilda argument som rörde åldersgränserna och hur agan utfördes. Enligt en kritiker borde aga endast få utföras av någon ”med varmt hjärta för barnets väl”. Kritiken kom att påverka lagförslagets ålderskriterier (12 år för flickor och 15 år för pojkar) men också de villkor som ställdes för hur aga kunde verkställas. Intressant nog påpekades att ledamöterna i barnavårdsnämnden borde vara beredda att själva verkställa aga om ingen annan lämplig person kunde utföra denna, på nämndens uppdrag. Barnhemmen hade enligt beslutet samma uppdrag som föräldrarna och följaktligen samma rätt att aga som föräldrarna. Då det gällde skyddshemmen föreskrev normalreglementet att det var föreståndarens uppdrag, eller någon i dennes närhet, att utföra agan som en sista instans av bestraffning. Dessutom skulle en journal föras över bestraffningarna (Alfredsson 2014: 31-34; Fattigvårdslagstiftningskommittén 1921: 88). Sammanfattningsvis var aga och kroppsliga bestraffningar av barn redan under det tidiga 1900-talet ett ifrågasatt och utifrån kön, ålder och institutionellt sammanhang reglerat uppfostringsmedel.

Statligt ansvar – straff eller uppfostran, reglering och förbud 1930-50

Den tveksamma hållningen till aga återfinns även i 1942 års översyn av 1924 års barnavårdslag av Socialvårdskommittén. Översynen hade sin grund i en framställan från Svenska fattigvårds- och barnavårdsförbundet om att utvidga barnavårdsnämndens möjligheter att ingripa inte bara i fall av fysisk eller sedlig

vanvård utan också i avseende på psykisk vanvård (själslig hälsa). Därmed fick samhällsvård av barn ytterligare en dimension. Svenska fattigvårds- och barnavårdsförbundet drev under 1930-talet en kampanj mot barnaga och försökte påverka diskussionen om aga i skolan. I denna kampanj underströks att folkundervisningen borde ha liknande pedagogiska modeller som de läroverk och realskolor som omfattade samma ålderskategorier av barn och där aga var förbjuden. Man underströk också vikten av att folkundervisningen satte en norm för hur allmänheten borde uppfostra sina barn. Frågan var även aktuell för de barn som placerats i fosterhem vilket diskuterades internationellt. Den ledande expertisen vände sig mot aga som uppfostringsmedel (Löw 2020, Stéenhoff 1932a, Stéenhoff 1932b, Stéenhoff 1933, 1936, Sundkvist 1994). Såväl Medicinalstyrelsen som Socialstyrelsen yttrade sig och underströk att aga i sig kunde ha negativa konsekvenser för den psykiska hälsan. För en offentlig myndighet, likt barnavårdsnämnden, var agan ett olämpligt uppfostringsmedel som heller inte användes särskilt ofta ansåg Socialstyrelsen, som också hänvisade till Medicinalstyrelsens synpunkter (Proposition, 1942:20: 12).

Barnavårdsnämnderna i Stockholm, Malmö och Göteborg menade i sina remissyttranden 1942 att det inte bara var svårt att få någon att utföra agan utan att det var ett omodernt och olämpligt uppfostringsmedel och inte i linje med modern barnpsykiatrisk kunskap (Alfredsson 2014:38-39). Dessutom hävdades att aga i stort sett aldrig användes av barnavårdsnämnderna:

Den omständigheten att nämnden tillgripit aga i så ringa utsträckning vittnar knappast om ett förefintligt behov av att i barnavårdslagen bibehålla aga som uppfostringsmedel. Barnavårdsnämnden har vid valet av åtgärder så gott som undantagslöst stannat för övriga av lagen anvisade åtgärder, som på ett mera positivt sätt äro ägnade att främja barnens uppfostran. Man frågar sig därför, om inte barnavårdslagens aganderättsbestämelse kunde uteslutas ur lagen (Proposition, 1942:20: 11).

Resultatet blev att man beslöt att "rätt för barnavårdsnämnd att föreskriva aga skola utgå" ur lagtexten. Däremot beslöt man att i de fall barn var omhändertagna av nämnden och denna trätt i föräldrars ställe omprövades inte lagstiftningen (Proposition, 1942:20: 12-13).

Propositionen bifölls av riksdagen och barnavårdsnämndernas rätt att aga barn eller att förordna om agas, avskaffades, men omhändertagna barn på institution kunde alltså fortfarande agas fram till 1940-talets slut. Under 1930-talet var skyddshemmen utsatta för kraftig kritik på grund av uppdagade missförhållanden vilket ledde till att en utredning tillsattes. I samband med denna diskuterades också bestraffning och aga (Lindgren 2001). Eftersom aga tilläts i folkskolan ansågs det omöjligt att avskaffa aga i skyddshemmen där disciplinproblemen var allvarligare. I stadgan för skyddshemmen från

1937 beslöts dock att aga skulle förbjudas från 18 år för pojkar och 15 år för flickor. För yngre barn fick aga endast användas om barnen visat stor råhet, dvs övervåld mot befattningshavare, misshandel av kamrater och djur eller svår trots och endast om andra uppfostringsåtgärder inte kunde få samma verkan. Skyddshemmets styrelse skulle fatta besluten och åtgärderna noga journalföras (Kungl. Maj:ts stadga för skyddshemmen 1937:860). I samband med diskussionen ifrågasattes också andra disciplineringsåtgärder som isoleringsstraff. På Halls åkerbrukskoloni registrerades ingen aga alls år 1939 och isoleringsstraffet utnyttjades endast vid vissa fall av rymning (Norburg 2015).

Begränsning av aga på dessa anstalter följdes 1946 av att aga helt togs bort från stadgan om ungdomsvårdsskolorna (de tidigare skyddshemmen). Andra bestraffningar fick inte leda till men för barnens kroppsliga och själsliga hälsa (Kungl. Maj:ts Stadga 1946:582). Två år senare, 1948, fattade Socialstyrelsen beslut om förbud mot bruket av kroppsaga och annan förnedrande bestraffning vid barnhem under deras tillsyn. Med de här besluten vidgades kritiken mot agan explicit till att omfatta de psykiska konsekvenserna och samhällets ansvar för barns moraliska, fysiska och psykiska uppväxtmiljö. Socialstyrelsens publikation "Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor" (Socialstyrelsen 1948:49) innehåller mycket klara direktiv om vad som var förbjudet att göra mot barnen. Följande bestraffningsformer förbjöds enligt denna publikation som distribuerades till alla barnavårdsanstalter och barnavårdsnämnder i landet (Socialstyrelsen 1948:49):

- Att kroppsaga barnet med örffilar, stryk och liknande.
- Att stänga in barnet eller isolera det i rum eller garderob.
- Att kallduscha eller tvångsduscha barnet.
- Att dra in måltider för barnet.
- Att använda tvångsmatning vid matvägran.
- Att tvinga barnet göra sådant som han/hon frivilligt borde göra dagligen, till exempel att tvinga barnet i säng som straff.

Kroppsaga var således strängeligen förbjuden och man betonade i stället vikten av "naturliga" straff där barnen lärde sig att förstå konsekvenserna av sina handlingar i näst intill Rousseauska termer.

Agans olämplighet preciserades alltså för institutioner under statens ansvar inklusive folkskolan, även om förbudet där kom att dröja till 1958. År 1936 revideras folkskolestadgan vilket bland annat innebar att en 7-årig skolplikt infördes och rätten att aga elever begränsades. Folkskolans rätt att aga hade, som påpekats ovan, starkt ifrågasatts av bland annat Svenska Fattigvårds- och barnavårdsförbundet. I stadgan 1936 underströks att aga endast fick tillgripas

vid svårare förseelser och om annan rättelse inte fungerade. Barn med bristande fattningsgåvor eller kroppslig svaghet fick inte utsättas för aga. Barnen fick inte heller utsättas för sårande och kränkande behandling. Svenska fattigvårds- och barnavårdsförbundet hade velat ha ett totalt förbud men betonade att lagstiftningen i realiteten borde tolkas som ett förbud (Alfredsson 2014: 34-35, Stéenhoff 1936: 132-33). År 1945 yrkades i två motioner om förbud av skolaga i folkskolan med hänvisning till att det uttryckte en klassmässig orättvisa eftersom aga i läroverk förbjöds år 1928. 1946 års skolkommision utredde frågan i den så kallade agautredningen som föreslog ett förbud. Det väckte dock stort motstånd från folkskolelärarkåren och folkskoleinspektörerna. En ny utredning tillsattes 1947, den så kallade skoldisciplinutredningen, som dock inte föreslog ett förbud (Qvarsebo 2006, Betänkande med förslag 1950). Skoldisciplinutredningen knöt frågan om agaförbud till skolans uppfostringsuppdrag innanför skolans fysiska gränser. Förseelser som sexuell vanart, skolk och snatteri som skedde utanför skolans område borde enligt utredningens uppfattning avgränsas från skolans ansvar (Qvarsebo 2006: 42, Alfredsson 2014). Utredningen ledde inte till något skarpt förslag. Diskussionerna om enhetsskolans utformning sågs som komplicerad och omfattande och skolagens vara eller inte vara sköts på framtiden.

Parallellt fördes en diskussion om föräldrarnas rätt att aga sina barn. Departementschefen på Justitiedepartementet framhöll i propositionen om en ny föräldrabalk att agans lämplighet som uppfostringsmedel allmänt börjat ifrågasättas och att den inte heller oinskränkt kunde föras över till exempelvis skolpersonal. Denna uppfattning delades i stort av remissinstanserna. De sakkunniga i utredningen föreslog att rätten att tukta skulle ersättas av begreppet tillrättavisa (Proposition, 1949:93: 7). I det lagförslag som efter Lagrådets erinran lades på riksdagens bord och godkändes återfinns begreppet ”tillrättavisa” med i 6 kap. 3 § föräldrabalken som stadgade att:

Föräldrarna have uppsikt över barnet samt äge att för barnets tillrättavisande använda uppfostringsmedel som med hänsyn till dess ålder och övriga omständigheter må anses lämpliga (Nytt Juridisk Arkiv, Avd II 1950: 65).

I kammarens diskussion och i flera motioner ifrågasattes dock om detta kunde uppfattas som om föräldrars agarätt därmed upphävdes. Det var uppenbart fortfarande möjligt för föräldrarna att bestraffa genom kroppsgåva (Nytt Juridisk Arkiv, Avd II 1950: 65, Alfredsson 2014: 43-45, Proposition, 1949:93: 100). En av riksdagsledamöterna påpekade att föräldrars agande av barn tveklöst var olämpligt och stred mot det allmänna rättsmedvetandet, men att ett förbud skulle innebära ett allt för stort ingrepp i familjens helgd (Protokoll, FK., 1949:19: 82). De föreslagna skrivningarna i den helt nya föräldrabalken tycks ha tolkats som en inskränkning i föräldrars rätt att använda kroppsgåva som uppfostringsmedel utan att ett uttryckligt förbud lagstodades.

Vi ser således hur synen på barn förskjuts i en mer rättighetsbaserad riktning, med en betoning av att barn inte endast skulle skyddas mot vanvård, aga och kränkande behandling i familjerna utan också att liknande krav kunde ställas på institutioner under statens ansvar. Det innebar således också en förskjutning i synen på statens ansvar i dessa avseenden.

Statens ansvar för omhändertagna barn kontra föräldrars rätt 1950–60

Föräldrars agarrätt aktualiserades återigen i samband med revisionen av 1864 års strafflag. År 1953 presenterades straffrättskommittén sitt mångåriga arbete, som delvis skett parallellt med diskussionerna om föräldrars agarrätt i 1949 års föräldrabalk. Kommittén hänvisade till föräldrabalken och slog fast att det inte fanns anledning att göra undantag för aga i bestämmelserna om misshandel (dvs att möjliggöra aga i familjen), och att även ringa misshandel av barn skulle kunna beivras (SOU 1953:14: 135-137). I kommitténs betänkande underströks dock att den utvidgade möjligheten att väcka åtal för misshandel inte skulle leda till ”opåkallad inblandning i enskilda förhållanden” (SOU 1953:14: 137).

Reglerna för när allmänt åtal kunde aktualiseras ansåg man vara en lämplig gräns för inblandning. De sociala myndigheterna kunde tillgripa andra åtgärder mot våldsamma föräldrar; exempelvis kunde barnet omhändertas och föräldrarna förlora vårdnaden (Alfredsson 2014: 46). Möjligheterna att straffrättsligt ingripa i familjens interna förhållanden var begränsade men detta innebar inte att myndigheterna avhände sig ansvaret för barns villkor i familjen. I stället lades ansvaret på de kommunala socialnämnderna.

I propositionen om ändrad strafflag betonades att strafflagstiftningen gjorde det svårt att ingripa mot barnmisshandel på grund av agarrätten. Propositionen hänvisade till den förändring av synen på agans lämplighet i 1949 års föräldrabalk och i förslag till ny barnvårdslag. Den 1 juli 1957 upphävdes straffriheten vid utövande av aga och åklagare kunde därmed ingripa mot aga/misshandel (Alfredsson 2014: 47, Proposition, 1957: 170). Men beslutets innebörd var inte så långtgående som det kan låta. Den nya straffrättsliga bestämmelsen anknöt till äldre rätt och innebar att ”misshandel som inte var grov och som inte förövades på allmän plats, inte fick föras till åtal såvida inte målsägande angivit brottet eller åtalet var påkallat ur allmän synpunkt.” (Alfredsson 2014: 47). Detta innebar att möjligheterna att åtala i realiteten var begränsad till grov misshandel eller misshandel på allmän plats. Denna begränsning syftade till att undvika inblandning i enskilda förhållanden. Det förutsattes även att åtalsfrågan drevs av någon som var myndig (Alfredsson 2014: 48). Eftersom barn var omyndiga kunde de inte själva vara målsägare, dvs driva processen mot sina föräldrar eller vårdnadshavare. Gränsen för det straffrättsliga skydd staten var beredd

att ge barnen i familjen drogs vid misshandel (agan) på allmän (offentlig) plats. Familjen var fortfarande ett slutet område.

Beslutet ledde emellertid till förändringar i skollagen och i barnavårdslagen. Följande år, 1958, förbjöds skolaga i folkskolestadgan. Genom att agan straffrättsligt jämställdes med misshandel kunde aga inte längre betraktas som ett pedagogiskt hjälpmedel i skolan. Det var alltså inte primärt de skolpolitiska övervägandena som betingade besluten utan en förskjutning av de kriminalpolitiska argumenten (Qvarsebo 2006). Men det fanns skolpolitiska överväganden i bakgrunden. Skapandet av en bottenskola (grundskola) initierades genom beslutet om nioårig skolplikt och experiment med enhetsskolor år 1952, även om det slutliga beslutet fattades först år 1962. Det innebar att skolformer i vilka barnaga sedan länge var förbjudet slogs ihop med folkskolan i vilken barnaga var tillåten, om än sedan 1930-talet i begränsad omfattning (Sandin 2012). Samtidigt är det intressant att konstatera att folkskolestadgan gick längre än att enbart förbjuda att eleverna utsattes för kroppslig bestraffning eller kränkande behandling utan också betonar att: "Läraren skall verka för trivsel och arbetsglädje i skolan, söka vinna elevernas förtroende och respektera dem såsom självständiga människor" (Kungl Majt:s Stadga 6 kap 54 § 1958 års folkskolestadga). Här träder barnen fram som självständiga människor med rätt att bli respekterade.

Också i 1960 års barnavårdslag betonades att de omhändertagna barnen skulle erbjudas god vård och fostran. Det underströks att det inte var lämpligt att barnavårdsnämndens befogenheter skulle vara desamma som de som tillkom föräldrar, bland annat då barnavårdsnämndens ansvar omfattade barn men också unga vuxna upp till 24 års ålder. Barnavårdsnämnden eller dess företrädare (fosterföräldrar eller barnhemspersonal) hade inte längre rätt att tukta omhändertagna barn utan skulle värna barns egenart och utveckling, vilket uppfattades stå i konflikt med aga (Barnavårdslagen 1960: 97). I de nya stadgor som år 1960 utfärdades för barnavårdsanstalter och ungdomsvårdsskolor stod det klart uttryckt att barn inte fick utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling (Kungl. Maj:ts Stadga 1960:728, 1960: 595; Proposition, 1960:10). Så här långt fanns det ett uttryckligt förbud mot aga på ungdomsvårdsskolor och på barnavårdsanstalter men inget förbud mot aga i hemmet. Barn som omhändertagits på anstalt inom barnvården fick således straffrättsligt skydd från alla former av kroppslig bestraffning innan barn i familjen fick motsvarande skydd. Endast om åtal var påkallat ur allmän synpunkt eller föräldrar misshandlade sina barn i det offentliga kunde åtal väckas.

Familjen står inte utanför lagen – föräldrars alltmer ifrågasatta agarätt under 1960-talet

Under 1960-talets början återkom frågan om barnaga både i den offentliga debatten och i riksdagens diskussioner. "Battered Child Syndrome" hade uppmärksammats av läkare i USA, och diskuterades bland barnläkare i Sverige, bland annat i *Läkartidningen* 1964 (Frisk 1964). Mot denna bakgrund kritiserades lagstiftningens oklarheter i ett par riksdagsinterpellationer samma år. Interpellanterna krävde åtgärder mot barnmisshandel. Statsrådet Lindström menade att problemet närmast rörde möjligheten att få information som barnavårdsnämnderna kunde följa upp. Missbruk av agarätten skulle lagföras. Ministern hävdade att det fanns ett nationellt samförstånd kring gemensamma värderingar när det gäller att skydda individens integritet och detta gällde även mycket unga personer. Hon konstaterade också att rätten att använda kroppsbestraffning gradvis hade begränsats i offentliga institutioner. Den rätten hade nu bara föräldrar gentemot sina barn. Hon underströk slutligen vikten av att också hemmen skulle bli fria från våld (Protokoll, AK., 1964:36: 93-104).

Justitiedepartementet beredde frågan och återkom med ett förslag till ändring i föräldrabalken för att klargöra riksdagens inställning. Utgångspunkten var att kroppsaga i princip borde undvikas. Det föreslogs att barnavårdslagen skulle kompletteras med en uppmaning att "var och en som fått kännedom om enskilda fall bland annat misshandel, där det är påkallat att barnavårdsnämnd ingriper till underårigas skydd bör anmäla detta till nämnden." (Promemoria, Ju 1966:1: 7-9). Av Justitiedepartementets yttrande framgick att departementet inte var övertygat om att förekomsten av barnmisshandel kunde påverkas av lagstiftningen. Kunskapen om barnmisshandel var också bristfällig. För att ge ett fastare underlag för andra åtgärder borde förekomsten av misshandel av barn vetenskapligt granskas av sociologisk, medicinsk och psykologisk expertis. Lagen borde dock på ett bättre sätt svara mot lagstiftarens intentioner och genom införande av plikt för allmänheten att anmäla barnmisshandel till barnavårdsnämnden enligt dansk förebild (Promemoria, Ju 1966:1: 7-9). Departementets ambition begränsades till en uppmaning att anmäla misshandel medan föräldrarätten att tillrättavisa inte omformulerades. Tillrättavisandet måste i detta sammanhang uppfattas som synonymt med lindrig aga. Det var fortfarande möjligt för föräldrar att tillrättavisa sina barn men de fick inte använda olämpliga uppfostringsmedel i förhållande till barnets ålder och omständigheter: "Föräldrar hava uppsikt över barnet och äga tillrättavisa det. Sådana uppfostringsmedel som kunna anses olämpliga med hänsyn till barnets ålder och övriga omständigheter må ej användas" (Promemoria, Ju 1966:1: 12). Det var en defensiv formulering. Det handlade om ett allmänt ansvar men uppenbart var det inte förbjudet att fysiskt aga barn givet att man tog hänsyn till exempelvis barnets ålder. Anmälningsansvaret var inte en plikt och formulerades som ett fakultativt "bör".

Förslaget om ett anmälningsansvar antyder en vilja att skapa en insyn i familjers inre förhållanden. 17 år tidigare, i samband med föräldrabalkens ikraftträdande, där föräldrarnas agaansvar ersattes med en rätt att tillrättavisa, underströks motsatsen, nämligen att detta inte fick innebära eller uppfattas som ett ingrepp i familjers inre förhållanden. Remissyttrandena var generellt positiva till förslaget men många var också kritiska mot bristen på bindande åtaganden och tydligare förbud. I remissyttrandet som kom att påverka den fortsatta handläggningen menade Hovrätten över Skåne och Blekinge att statsmakten borde ta tydligare ställning, att den bestämt borde avisa alla former av våld mot barn. Skulle man komma till rätta med de allvarliga fallen av miss-handel måste man ingripa mot den utbredda ovanan att använda kroppsgaga. Man ifrågasatte också föräldrarnas privata maktsfär och kontroll över barnen:

Det finns alls inte någon anledning att härvid visa undfallenhet för nedärvda vanföreställningar om att aga skulle vara ett tjänligt medel för uppfostran. (...) Föräldrar kan icke ha något anspråk på att i sådant hänseende få utan insyn och kontroll bestämma över sina barn. Då det gällt långt mindre viktiga ting, såsom innehavet och bruket av egendom av olika slag, har det moderna samhället avvisat alla anspråk från den enskilde att få upprätthålla en privat maktsfär gentemot samhällets åtgärder i gemensamt och allmänt intresse. I synnerhet när det gäller barn måste den enskilde medborgaren vara underkastad allmänna regler och handla med ansvar (Remissutlåtande 1966:2: 2-3).

Barnuppfostran borde inte handla om lydnad och underkastelse utan om att skapa friska, självständiga och mogna unga människor. Här byggde man vidare på folkskolestadgans uppfattning att barn skulle respekteras som människor. Problemet var enligt hovrätten utformandet av 6 kap. 3 § av föräldrabalken, som utgick från:

... en föråldrad uppfattning om uppfostrans mål och medel. Det ser förhållandet mellan barn och föräldrar som en konfliktställning. Det synes förutsätta att uppfostran går ut på att bringa barn till lydnad och underkastelse. Vad man framförallt saknar i paragrafen är den moderna inställning till uppfostrans mål att skapa friska, självständiga och mogna människor som kommit till uttryck t.ex. i principerna för det skolreformer som pågått under de senaste årtiondena (Remissutlåtande 1966: 2: 5).

Remissinstansernas kritik fick gehör i lagutskottets behandling. Utskottet konstaterade att föräldrar inte stod utanför rättssamhället och beslöt att göra en viktig ändring i förslaget: föräldrarnas rätt att tillrättavisa barnen togs bort. Det var en central ändring (Första lagutskottets utlåtande 1966:32: 11,

Proposition, 1966:69). Föräldrarnas informella agarätt togs bort och ersattes med skyldigheten att ha uppsikt över barnen. ”Föräldrarna skola utöva den uppsikt över barnen som är erforderlig med hänsyn till barnets ålder och övriga omständigheter.” (SFS 1966:308 ändring av förädrabalken 6 kap. 3§).

Motiveringen till förslaget är intressant. Utskottet konstaterade först att de barn som utsatts för misshandel ”oftast varit i späda ålder och alltså saknat möjlighet att meddela sig med andra om sina närmaste. Självfallet är det mycket svårt att förhindra denna art av brottslighet eftersom den vanligtvis försiggår i hemmen och då är dold för insyn” (Första lagutskottets utlåtande 1966:32: 15). Brotten upptäcktes inte förrän barn avlidit eller läkare kontaktats. Det krävdes förebyggande åtgärder och upplysningsverksamhet för att på sikt skapa en hållbar förändring i synen på barnaga. På denna punkt delade man departementschefens värdering. Men i synen på barnagans rättsenlighet hade man en annan uppfattning. Det var otillfredsställande att rättsstridig misshandel tilläts om den utövades av vårdnadshavare mot barn. Enbart brottsbalken skulle utgöra grunden för bedömning. Förädrabalken måste därför:

...utformas så att den straffrihetsgrund som aganderätten nu kan innebära helt utmönstras. Lagrummet bör således endast behandla föräldrarnas uppsiktsskyldigheter /.../ Vad som nu sagts innebär självfallet inte att uppfostringsmedel får anses som lämpliga bara av den anledningen att de är rättsenliga enligt brottsbalkens regler. Att /.../ även obetydliga tillrättavisningar genom lagstiftningen skulle förklaras rättsstridiga torde emellertid ej böra ifrågakomma (Första lagutskottets utlåtande 1966:32: 16):

Från och med den 1 juli 1966 hade inte förädrar lagstadgad rätt att aga sina barn och kroppsbestraffning skulle värderas efter brottsbalkens rättsliga regler. Men bestämmelsen var inte helt glasklar, hävdades det senare i debatten om agalagen under 1970-talet (Sandin 2018).

I diskussionen preciserades behovet av en förändrad lagstiftning i förhållande till barns ålder. Det är underförstått att det handlade om mindre barn. Visserligen hade förädrar rätt att aga barn och att tillrättavisa dem till myndighetsåldern, men eftersom aga var förbjuden inom skolväsendet och därmed i den expanderande barnomsorgen, fick debatten en självklar begränsning som inte kommenterades mer än parentetiskt. Den offentliga diskussionen handlade också om ”the battered child syndrom” som rörde de små barnen. Så fick frågan om aga en mera avgränsad och ny åldersrelaterad innebörd i jämförelse med diskussionen fram till det sena 1950-talet. Tidigare hade kroppslig bestraffning av små barn rymts innanför familjens autonoma ansvarsområde och myndighet.

Det är just denna rätt som ifrågasattes dels i diskussionen om anmälningsansvar i barnavårdslagen, dels genom ifrågasättande av familjens integritet

som ett område utanför straffrätten. Samtidigt är det uppenbart att dessa ställningstaganden om familjens agarätt ifrågasattes redan under 1940-talet då Socialstyrelsen klart uttalade att aga och kränkande behandling var oacceptabel i de institutioner som stod under statens myndighet. Det innebar att man tog ett distinkt steg bort från den så kallade "övertagna" föräldrarätten, även om föräldrarätten fortfarande tillät lättare fysiska tillrättavisningar. Med den nya folkskolestadgan från 1958 betonades som nämnts tidigare, att barnen skulle respekteras som självständiga människor.

Debatten om barnmisshandel drevs politiskt av den nybildade föreningen BRIS och av Rädda Barnen samt i ett bredare politiskt sammanhang där barnomsorgens utbyggnad, kvinnors förvärvsarbete och jämställdhet stod i fokus. Utbyggnaden av välfärdsstaten satte inte bara fokus på jämställdhet utan också på föräldrarnas förmåga att lösa uppdraget som föräldrar. Frågan om föräldrautbildning hade aktualiserats under 1960-talet och blev ett viktigt inslag i debatterna under 1970-talet (Littmarck 2017: 57-163, Klinth 1999, 2002; Sköld & Osvaldsson 2019). Implicit fanns här en konflikt mellan förhållandet att aga och kränkande behandling inte tilläts inom offentliga intuitioner, men i realiteten inom familjen. Det betydelsefulla yttrandet från Hovrätten för Skåne och Blekinge som påverkade Lagrådets diskussioner 1966, slog fast att familjen inte stod utanför det lagreglerade området. Ett tydligare ställningstagande till agan på denna grundval behövdes också ansåg Hovrätten för att kunna ligga till grund för en föräldrautbildning i statens regi (Remissutlåtande 1966:2).

I samband med revisionen av föräldrabalken år 1966 refererades i några av remissvaren till problem i socialt utsatta miljöer (Remissutlåtande 1966:2: 1-18) och förändringen i FB motiverades med en ny syn på barns utveckling, integritet och självständighet. Argumentationen om barns fysiska, psykiska och emotionella integritet kom också till uttryck i den debatt som följde på "Utredningen om barnens rätt" under 1970-talet men nu aktualiserades också andra aspekter av samhällsomvandlingen. Behovet av att klargöra vad riksdagsbeslutet år 1966 faktiskt innebar aktualiserades av ett par uppmärksammade fall av barnmisshandel, BRIS grundande, en allmän diskussion om välfärdssamhället och familjepolitiken men också av invandrapolitiken (Sandin 2018, Sköld & Osvaldsson 2019, Littmarck 2017). Men det som i grunden skiljer förslagen från 1966 års utredningen om "barnens rätt", inklusive remissvaren, och diskussionen vid 1970-talets mitt är frågorna om invandringen och barnuppfostran. I den diskussion som fördes i kommittén hävdades att i delar av den invandrade befolkningen fanns en acceptans för barnaga. Det var enligt kommittén en viktig aspekt av problemen som krävde att statsmakten formulerade barns rättigheter tydligare och att hela befolkningen informerades. I detta avseende kunde det inte finnas eller tolereras skilda värderingar. Ställningstagandet ska ses i ljuset av de övergripande principer om respekt för olika kulturella

värderingar i den invandrarpolitik som formulerades under samma period (Proposition, 1975:26, Sandin 2018).

Det ledde till en utveckling av rättighetsdiskurserna med vilken barnuppföstran och barns rättigheter i Sverige framstod som grundläggande mänskliga rättigheter i ett demokratiskt samhälle. Svenska värderingar om barnuppföstran jämfördes alltså med universella demokratiska, mänskliga rättigheter. Konsekvensen blev att barn skulle inte bara respekteras som människor utan innehade mänskliga rättigheter med rätt till egen röst och autonomi från familjen (Sandin 2018, Schiratzki 1997, Lindkvist 2018, samt dennes bidrag i denna volym). Lagstiftningen förefaller också varit en reaktion på omvandlingen av ett relativt homogent samhälle till ett mångkulturellt. Det var, av allt att döma, en alldeles speciell politisk konjunktur under 1970-talets mitt som möjliggjorde en skärpning av agaförbudet på den grund som börjat etableras redan under 1940-talet men som nu resulterade i en ny typ av relation mellan barn, familj och stat (Sandin 2018). I den här processen blev det också tydligt att barns mänskliga rättigheter i familjen och i det offentliga stod under statens uppsikt.

Statens ansvar för barns fysiska och psykiska integritet under 1900-talet – en sammanfattning

Vi har i den här artikeln visat att aga och kränkningar av barns fysiska och psykiska integritet ingalunda har varit en självklar del av det normsystem som styrt lagstiftning kring vare sig skola, social barnavård eller familj under den period som ersättningslagstiftningen för de vanvårdade avsåg (1920–1980). Det kan finnas skäl att sammanfatta förändringarna innan vi i nästa avsnitt förhåller utvecklingen till det som är denna artikels kärnfråga, nämligen upprättelseprocessens utformning.

Bilden är komplex eftersom normsystemet under 1900-talet har varierat med ålder (agan reglerades först för barn i äldre åldrar och senare för de yngre), kön (för flickor sattes åldersgränserna för när aga kunde användas som uppfostringsmedel vid lägre ålder än för pojkar) samt klass (för de skolor där medel- och överklassbarn gick förbjöds aga tidigare än i folkskolan).

Lagar och andra bestämmelser om aga detaljreglerade förutom barnens ålder, kön och klass även vilka förseelser som barn kunde agas för samt före-skrev att aga skulle genomföras på ett rättssäkert sätt som förhindrade övergrepp. De institutionella sammanhangen som skola, social barnavård och familj har spelat roll. Barnavårdslagen 1902 utgjorde ett distinkt skifte mot tidigare förhållningssätt genom att etablera en ny myndighet – barnavårdsnämnden, med auktoritet att fullfölja beslut om att skilja barn från föräldrar och att ingripa i familjens barnuppföstran. Aga av barnen var knuten till att myndigheten agerade som förälder, *in loci parentis*, i syfte att rätta till vad som uppfattades som

moraliska brister. Samtidigt fick agan inte kopplas till skam och förnedring, vilket markerades med att straffet skulle ske i enskildhet och under reglerade former. Det handlade således inte bara om de kroppsliga effekterna utan också om psykiska konsekvenser av kränkningar. Genomgående vittnar lagstiftarens regleringar om viljan att skapa genomskinliga, utvärderingsbara rutiner och ett tydligt ansvar för beslut och genomförande – och en stor tveksamhet inför dess praktik. Agan var knuten till synnerligen grova förseelser från barnens sida: råhet och misshandel av jämnåriga eller våldsamt motstånd.

Med 1924 års barnavårdslag kom bestämmelser om att barnavårdsnämnd skulle kunna ingripa mot fysisk och psykisk vanvård i familjen, vilket innebar att barn skulle skyddas från familjens brister. I samband med detta stod det klart att agarätten var ett dåligt verktyg för myndigheter som ville komma tillrätta med familjernas försummelse av barns fysiska välfärd, som just kunde handla om misshandel. Vid just denna punkt i historien kom den offentliga barnavården att förändras från att riktas mot kontroll av barn och samhällsskydd till att definiera sin uppgift att värna en social rättighet. Här började statsmakten avhända sig sin egen rätt att tukta eller aga barn under deras ansvar. Barnavårdsnämnderna använde av remissvaren att döma i praktiken inte längre aga i någon större utsträckning i sitt eget arbete under 1920-talet.

Familjelagstiftningen började förändras från 1920-talet och föräldrars rätt och skyldighet att tukta ersättes av begreppet tillrättvisa vid 1940-talets slut samtidigt som Socialstyrelsen förbjöd aga och kränkande behandling på de institutioner de hade myndighet över. I nästa steg avskaffades således myndigheternas – det vill säga skolväsendet i sin helhet, barnavårdsanstalters och barnavårdsnämnders – rätt att bestraffa barn med aga. Detta var delvis en konsekvens av att strafflagstiftningen inte längre gjorde undantag för aga i beskrivningen av straffvärdig misshandel. När således aga förbjöds i hela den institutionellt organiserade barnavården blev det möjligt att också förbjuda den inom familjen. Detta skedde parallellt med att fokus försköts mot ett intresse för mindre barns uppväxt och vård. Det var samtidigt med att staten hävdade sin rätt att ingripa till skydd för barn inom familjen. I den här processen omdefinierades också barns rättigheter till att betona deras individuella rättigheter, till skillnad från deras rättigheter som familjemedlemmar.

Det är signifikativt att myndigheterna på ett tidigt stadium först noga reglerade och stegvis minskade utrymmet för aga och vad som uppfattades som kränkande behandling, för att sedan avskaffa sina representanters rätt att utöva våld mot barn. Men det var sannolikt så att barn som fysiskt eller psykiskt bestraffats, saknade förmåga och praktiska möjligheter att väcka talan vid domstol. Det är i ljuset av detta som den retroaktiva ersättningslagen för dem som vanvårdats i fosterhem och på institution blir så viktig. Många som vanvårdades genom fysiska och psykiska bestraffningar saknade möjlighet att få upprättelse för det som hände under deras barndom.

Historien tycks upprepa sig. Idag pågår en debatt om de så kallade SiS-institutionerna där det visat sig vara svårt för barn och unga att nå fram med klagomål och enskilda riksdagsledamöter har efterfrågat en haverikommission (Socialutskottets betänkande 2020/21).

Två aspekter av normalitet: samhällets värderingar som det uttrycks i lag och förordning och det vanligt förekommande

Under upprättelseprocessens gång ställdes två skilda normalitetsbegrepp mot varandra. Vanvårdsutredningen underströk vikten av den rättsliga regleringen eftersom denna speglar samhällets värderingar. Utredningen slog fast, liksom vi gjorde ovan, att kroppsliga bestraffningar av vissa barn hade reglerats av lagar och föreskrifter långt före agaförbudets införande 1979, och att det i synnerhet gällde barn som omhändertagits i den sociala barnavården, men också i utbildningsinstitutioner (se även Sandin 2020). Med detta pekade Vanvårdsutredningen på att lagstiftningen satte en norm för samhällets behandling av barn. Vanvårdsutredningen hade dock inte till uppgift att utforma ett lagförslag för ersättning och upprättelse utan att kartlägga vanvård utifrån vad intervjupersonerna berättade om övergrepp och försummelse.

I utformningen av ersättningslagen fastslogs tvärtom att lagregler är olämpliga att ta som utgångspunkt för att definiera samhällets normer, eftersom långt ifrån allt som avvikit från samtida värderingar har varit förbjudet: ”Till exempel har det som i dag är straffbelagt som barnpornografibrott inte tidigare varit brottsligt, men det kan knappast heller anses ha varit för enligt med rådande värderingar att t.ex. ta eller sälja pornografiska foton av sina fosterbarn.” (Proposition, 2011/12:160:22). Dessutom hävdade regeringen att lagreglerna sett olika ut beroende på om ett barn vistats i en familj eller på en institution, och att det i sig diskvalificerade lagregler som en utgångspunkt för bedömningen. Förslaget om ersättningslagen byggde således inte på en värdering av hur staten rättsligen formulerat normerna för barns omhändertagande i det förflutna, utan på en värdering av vad hade varit normalt, i betydelsen vanligt förekommande.

Det innebar att man inte heller tog hänsyn till Vanvårdsutredningen och hur staten tidigare genom den sociala lagstiftningen formulerat sitt rättsliga ansvar. Vanvårdsutredningens slutsats hade varit glasklar: all aga som intervjupersonerna vittnat om på skyddshem/ungdomsvårdsskolor saknade stöd i lagstiftningen efter 1946. Aga och kränkningar på andra barnavårdsanstalter, exempelvis barnhem, var förbjuden enligt Socialstyrelsens föreskrifter från 1948 och saknade lagligt stöd efter 1960. Efter år 1942 saknade aga utförd av barnavårdsnämnden stöd i lagen. Detsamma gäller aga som barn utsattes för

i fosterhem efter 1966 (SOU 2009:99: 114–15, 122). Också aga inom ramen för föräldrars uppfostran kritiserades på 1940-talet men denna kritik fick inte genomslag i föräldrabalken.

Vår studie av den historiska utvecklingen av regelverket, liksom det fåtal studier som finns om hur barnuppfostran faktiskt har gått till (Liliequist 1994, Stattin et al. 1995, Bergenlöf 2009, Österberg 2016, Larsson 2018, SOU 2009:99: 104–06), visar att viss kroppslig bestraffning av yngre barn har varit oreglerad under en längre historisk period än för äldre barn och ungdomar, och i viss mån mer accepterad så länge som det har handlat om mildare fysiska tillrättavisningar. Generellt har den som haft ett uppdrag enligt social- eller skolrättslig lagstiftning tidigare frångått rätten att aga barn än föräldrar. Med andra ord har barn tidigare haft ett lagskydd mot fysiskt våld när de vistats på institutioner och i skola, än i föräldrahemmet. I vår tid finns uppfattningen att just yngre barn får extra illa av att utsättas för fysisk och psykisk kränkande behandling. Historiskt har det varit tvärtom då man uppfattat att äldre barn påverkades mer negativt av aga och kränkande behandling. Det kan förklara varför staten tidigt började reglera aga och vanvård på institutioner och i förhållande till samhällsvårdade barn. Det var där förbuden genomfördes tidigast. Det innebar att när välfärdssamhället på allvar började byggas ut med ett gemensamt skolsystem för barn i alla samhällsklasser och barnomsorg så var familjen den enda sociala miljö med ansvar för barn där barn kunde agas med stöd av lag.

Ålderns betydelse för de kroppsliga bestraffningarnas skadliga effekter utgör ett exempel på en motstridighet mellan de historiska normerna å ena sidan, och våra nutida normer å den andra. I nutida brottskandeståndsmål kan barnets ålder ha betydelse för skadeståndsansättningen storlek (Brottsoffermyndighetens referatsamling 2020: 101). Vår tids värdering att yngre barn är känsligare för vanvård återspeglades i propositionen som föregick ersättningslagstiftningen där det framhölls att ju yngre ett barn var desto större ansvar hade vårdgivarna att värna dess beskydd (Proposition, 2011/12:160: 20, se även Persson et al 2017: 17). Detta förhållande var samtidigt problematiskt i ersättningsprocessen där sökandes redogörelse för sina minnen av misshandel och övergrepp, vid sidan om eventuell bevarad dokumentation, skulle utgöra grunden för värderingen av vanvården. Tidiga barndomsminnen av misshandel och övergrepp har varit svåra att precisera och har därför inte alltid levt upp till de krav på trovärdighet som Ersättningsnämnden krävt för att bevilja ersättning. Dokumentation som kunnat styrka berättelser om vanvård har ofta saknats (Sköld, Sandin & Schiratzki 2020). Ett annat problem är att äldre barns erfarenheter av vanvård inte förväntades få så grava långsiktiga konsekvenser. Det faktum att propositionen betonade äldre barns ökande mognad och självständighet tonade ner fosterföräldrarnas ansvar.

Samtidigt som äldre barn måste ges möjlighet att vara självständiga kan de också försätta sig i farliga eller självdestruktiva situationer, bl.a. genom att använda alkohol eller droger eller genom att sälja sexuella tjänster. För att avgöra om barnet i sådana fall varit utsatt för övergrepp eller försummelser i samband med vården krävs att man utgår från vad ett hem normalt har kunnat förväntas känna till eller göra. Har hemmet tagit det ansvar och visat den omsorg som kan förväntas kan det inte sägas ha förekommit brister i samband med vården (Proposition, 2011/12:160: 20).

I avseende på yngre barn betonas således visserligen att fosterföräldrarnas ansvar var större men möjligheterna att dokumentera eller kunna redovisa minnen av tillräcklig precision för att övertyga ersättningsnämnden bör rimligtvis varit sämre. Då det gäller äldre barn är det uppenbart att propositionen lade mindre tonvikt vid fosterföräldrarnas ansvar så länge detta kan förutsättas vara normalt, vilket kan ha spelat roll för utfallet. Ansvaret för gränsöverskridandet läggs här på barnen inom ramen för ungdomens självständighet. Också detta verkar mot rätten till kompensation. Detta var innebörden i kriteriet att vanvården skulle skett i samband med vården (Sköld, Sandin & Schiratzki 2020).

En annan sådan motstridighet framgår i uttolkningen av vad som var "normala" bestraffningar i det förflutna. I den proposition som låg till grund för Ersättningsnämndens arbete konstaterades "att exempelvis få lägga sig utan kvällsmat eller duscha i kallt vatten för att man varit för livlig har inte varit ovanliga bestraffningar och får i många fall anses överensstämma med värderingarna i samhället vid tiden." (Proposition, 2011/12:160: 23). Inga hänvisningar till forskning eller lagregler gjordes för att stödja detta påstående och det kunde heller inte beläggas i de tidigare utredningarna (SOU 2011:61, Arvidsson 2016). Tvärtom, Socialstyrelsen uttryckte sig så här om just tvångsduschning av barn på barnhem 1948:

Tvångsduschning – en metod som väl endast tillgripes av mycket inkompetenta, ja, sadistiska personer – kan skapa en för lång framtid bestående olust eller fruktan för bad och duschning (Socialstyrelsen 1948:49).

Det som Socialstyrelsen förbjöd 1948, betraktades plötsligt år 2012 i regeringens proposition som normala fysiska tillrättavisningar under ett obestämt förflutet. Detta är bara ett, av flera exempel, på hur historien har vantolkats i upprättsprocessen. På så sätt blir det en paradox att allvarlighetsgraden av vanvården i ersättningsprocessen för de i det förflutna vanvårdade barnen skulle bedömas utifrån dåtidens normsystem – representerat av uppfattningar om vad som varit vanligt förekommande oavsett vilka normer staten förklarat sig beredd att upprätthålla i det förflutna, samtidigt som vanvården kompenserades på grundval av det nutida normsystem som skadeståndsrätten utgör.

En distinktion som lätt försvinner när bedömningen ska utgå från "hur barn normalt bemöttes och behandlades vid tiden" är att de personer som sökte ersättning inte har haft en uppväxt som barn i allmänhet. De var omhändertagna och placerade i fosterhem eller på barnhem, något som barn "normalt", i betydelsen vanligen, inte var. Därmed hade rimligtvis samhället ett ansvar enligt de normer som statsmakten gav uttryck för i lagar och förordningar.

Dessutom tenderar statens och kommunernas ansvar för olika aspekter av barns uppväxt i samhällsvård skymmas när endast grova avvikelser från det som ansågs som vanligt förekommande ställs i förgrunden för definitionen av den vanvård som reglerade vem som kunde få ersättningen. Upprättelseprocessen har inte handlat om att granska enskilda personers brott mot barn, utan om att uppmärksamma hur samhället, som gjort distinkta utfästelser om hur omhändertagna barn skulle behandlas, har svikit sina åtaganden. Som vi visat i den här artikeln hör statens och samhällets krav på hur barn som placerats på barnhem eller i fosterhem skulle tas omhand till de frågor som aktualiserades redan under slutet av 1800-talet. Det blir tydligt om vi granskar de krav och rekommendationer som har uttryckts i lagar, förordningar, föreskrifter och handböcker riktade till socialarbetare. Dessa speglar inte bara en förändrad relation mellan staten, barnen och familjerna utan också i grunden en förändrad syn på statens ansvar och uppgifter i relation till civilsamhälle och marknadsaktörer som under större delen av 1900-talet fungerat som utförare av barnavård vid sidan om stat och kommun (Sköld 2020: 41-55).

Vi har i den här artikeln visat att i den politiska process som slutade med kompensation och upprättelse till dem som vanvårdats i samhällets regi gjordes ett klart val: barns villkor i det förflutna skulle inte värderas i förhållande till vilket ansvar staten hade iklätt sig utan i förhållande till vad som var vanligt förekommande i samhället. Med det ställningstagandet nedtonades betydelsen av statens specifika roll och ansvar för omhändertagna barn, och de normer kring barns uppfostran och skydd som staten försökt upprätthålla i det förflutna. Istället förflyttades fokus till de specifika övergreppen och storleken på den kompensation, enligt dagens rättsliga praxis i skadeståndsärenden, som offren kunde begära, eller inte begära, av staten. Den möjlighet till försoning och upprättelse som finns i att staten erkänner sitt ansvar när detta brast, minskade med denna utveckling.

Barn hade lagenligt skydd mot vanvård vid ungdomsvårdsskolor (skyddshem) sedan år 1946 och barnhem under Socialstyrelsen tillsyn sedan 1948, men vid många institutioner bröt man mot lagen och många barn vanvårdades. Eftersom lagbrotten var så många, betraktar Ersättningsnämnden det rättsstridiga agerandet som normalt. Hade i stället den vid det aktuella vårdtillfället gällande lagtolkningen lagts till grund för Ersättningsnämndens förståelse av allvarlig vanvård så hade sannolikt betydligt fler som sökt ersättning på grund av vanvård vid institution beviljats det.

Referenser

- Alfredsson, Emil, 2014. *Den rättsliga regleringen av barnaga under 1900-talet – en del i civiliseringsprocessen?* Examensarbete, Juristprogrammet, Juridiska Fakulteten, Lund.
- Arvidsson, Malin, 2016. *Att ersätta det oersättliga: statlig gottgörelse för ofrivillig sterilisering och vanvård av omhändertagna barn.* Avhandling, Örebro universitet, Örebro.
- Bacchi, Carol Lee, 2009. *Analysing policy: what's the problem represented to be?* Pearson: Frenchs Forest, N.S.W.
- Bahr, Johanna von, 2019. "Barns rätt att skyddas från fysiskt våld", s. 303-325 i Ponnert, Lina & Sonander, Anna (red.), *Perspektiv på barnkonventionen: Forskning, teori och praktik.* Lund: Studentlitteratur.
- Barnavårdslagen (1960:97).
- Bergenlöv, Eva, 2009. *Drabbade barn. Aga och barnmisshandel i Sverige från reformationen till nutid.* Lund: Nordic Academic Press.
- Bergman, Ann-Sofie, 2007. *Ett gott hem?: normer för en lämplig fosterbarnsplacering: barnavårdsnämndens praktik i Växjö 1926-1935.* Växjö: Institutionen för vårdvetenskap och socialt arbete, Växjö universitet.
- Brottsoffermyndighetens referatsamling 2020.* Umeå: Brottsoffermyndigheten.
- Betänkande med förslag angående folkskolans disciplinmedel m. m. 1950. 1950. 1947 års skoldisciplinutredning.* Stockholm.
- Ewerlöf, Göran, 2012. "Processbeskrivning 2012-12-01", Vol. 7, Utredningen av inrättande av Ersättningsnämndens arkiv. Riksarkivet.
- Fattigvårdslagstiftningskommittén, 1921. *Barnavårdslagstiftningen. Del I. Förslag till lag om den offentliga barnavården m.fl. författningar.* Stockholm: Fattigvårdslagstiftningskommittén.
- Foucault, Michel, 1979. *Discipline and punish: the birth of the prison.* New York: Vintage Books.
- Fredriksson, Viktor & Bruce, Nils O., 1940. *Svenska folkskolans historia D. 4. Det svenska folkundervisningsväsendet 1900-1920.* Stockholm.
- Frisk, Anders, 1964. "Misshandlade småbarn", *Svenska Läkartidningen* 61(41), s. 3005-11.
- Hall, B., Rudolf, 1927. *Sveriges allmänna läroverksstadgar 1561-1905 10 1878 års skollag: vidfogad skrift: Anvisningar och råd; bilaga till 1820 års skolordning.* Lund: Fören. för svensk undervisningshistoria.
- Hall, B., Rudolf, 1930. *Sveriges allmänna läroverksstadgar 1561-1905 11 1905 års läroverksstadgar.* Lund: Fören. för svensk undervisningshistoria.
- Holzscheiter, Anna, 2010. *Children's rights in international politics: the transformative power of discourse.* Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Klinth, Roger, 1999. "Mannen och den jämställda familjen. Mannen i familjen speglad genom utbildningsprogrammen i svensk radio och TV 1946-1971", s. 371-393 i Sandin, Bengt (red.), *Medier och modernisering.* Stockholm.
- Klinth, Roger, 2002. *Göra pappa med barn. Den svenska pappapolitiken 1960-95.* Umeå: Boréa.
- Komitén för utredning af frågan om åtgärder för beredande af lämplig uppfostran dels åt minderåriga förbrytare dels ock åt vanartade och i sedligt afseende försummade barn. 1900. "Betänkande och förslag angående vanartade och i sedligt afseende försummade barns behandling". Stockholm.

- Kongl Maj:ts nådiga stadga 1878:53 för riktes allmänna läroverk.
- Kongl Maj:ts förnyade nådiga stadga 1897:108 angående folkundervisningen i riket.
- Kungl Maj:ts förnyade 1921:604 angående folkundervisningen i riket.
- Kungl Maj:ts nådiga stadga 1918:1001 för fortsättningsskolan.
- Kungl Maj:ts nådiga stadga för 1918:1064 för högre folkskolor.
- Kungl. Maj:ts stadga 1946:582 för skolor tillhörande barn- och ungdomsvården.
- Kungl Maj:ts stadga 1958:399 för folkskolor, fortsättningsskolor och försöksskolor.
- Kungl Maj:ts stadga 1960:728 för ungdomsvårdsskolorna.
- Kumlien, Mats, 1997. *Uppfostran och straff: studier kring 1902 års lagstiftning om reaktioner mot ungdomsbrott*. Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning.
- Lagen 2012:663 om ersättning på grund av övergrepp eller försummelser i samhällsvården av barn och unga i vissa fall.
- Första lagutskottets utlåtande 1966:32. Tillgänglig på: riksdagstrycket.se.
- Larsson, Germund, 2018. *Förbrytelser och förvisningar: bestraffningssystemet i de svenska läroverken 1905–1961*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Leviner, Pernilla, 2018. "Barnkonventionen som svensk lag: en diskussion om utmaningar och möjligheter för att förverkliga barns rättigheter", i *Förvaltningsrättslig Tidskrift*, 2018:2.
- Liliequist, Marianne, 1994. *Nybyggarbarn: barnuppfostran bland nybyggare i Frostvikens, Vilhelmina och Tärna socknar 1850–1920*. Stockholm: Carlsson.
- Lindgren, Anne-Li, 2001. "Stat och kommuner. Kollektiv och enskilda. 1930-talets skyddshemsdebatt och folkhemspolitiken", *Scandia* 76(2), s. 239–67.
- Lindkvist, Linde, 2018. "Rights for the World's Children: Rädda Barnen and the Making of the UN Convention on the Rights of the Child", *Nordic Journal of Human Rights* 36(3), s. 287–303.
- Littmarck, Sofia, 2017. *Barn, föräldrar, välfärdsstat. Den politiska debatten om föräldrautbildning och föräldrastöd 1964–2009*. Linköping: Institutionen för Tema – Tema Barn, Linköpings universitet.
- Lönnroth, Louise, 1991. "Barnens rätt – rätten till barnen: några exempel på tidig myndighetsutövning vid omhändertagande av fattiga barn: en jämförelse mellan två institutioner", i s. 110–118 Ohrlander, Kajsa (red.), *Barnhus. Om räddningsanstalter, barnhem, idiotanstalter, uppfostringsanstalter i Norden från 1700-talet till våra dagar*. Stockholm: Allmänna barnhuset.
- Löw, Joel, 2020. *Världen, Sverige och barnen: internationell påverkan på svensk barnpolitik under välfärdsstatens framväxt i mellankrigstidens tidevarv*. Linköping: Institutionen för Tema – Tema Barn, Linköpings universitet.
- Norburg, Ulrika, 2015. *Fängelse, skola, uppfostringsanstalt eller skyddshem?: Åkerbrukskolonien Hall för pojkar år 1876–1940*. Linköping: Institutionen för Tema, Linköpings universitet.
- Nytt Juridisk Arkiv, Avd II 1950. *Tidskrift för lagstiftning m. m.*
- Persson, Lotta et al., 2017. "Tillämpningen av ersättningslagen", *Socionomen* 2, s. 14–19.
- Promemoria, Ju 1966:1 med förslag till viss ändring av föräldrabalken. Regeringsakter, Statsrådsprotokoll, Kungl Justitiedepartementet D-nr 860/66, 25 mars 1966, (RA).
- Proposition 2011/12:160.
- Protokoll Andra Kammaren, 1964:36.

Protokoll Första Kammaren, 1949:19.

Qvarsebo, Jonas, 2006. *Skolbarnets fostran. Enhetsskolan, agan och politiken om barnet 1946-1962*. Diss. Linköping: Institutionen för Tema – Tema Barn, Linköpings universitet.

Register 1880-1909. "Detektiva polisens register över straffade och varnade minderåriga personer". Poliskammarens arkiv. Malmö stads arkiv.

Remissutlåtande, Ju 66:2. Hovrätten över Skåne och Blekinge med flera, Regeringsakten, Kungl. Justitiedepartementet, D-nr 860/66, 25 mars 1966 (RA).

SFS, 1949:381. Föräldrabalk.

SFS, 1966:308 Ändring av föräldrabalken.

SFS, 1990:52. Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga.

Sandin, Bengt, 1995. "Skapandet av det normala barnet", s. 55-65 i Bergqvist, Kerstin, Petersson, Kenneth & Sundkvist, Maria (red.), *Korsvägar: en antologi om möten mellan unga och institutioner förr och nu*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposium.

Sandin, Bengt, 2012. "Children and the Swedish Welfare State: From Different to Similar", i Fass, Paula & Grossberg, Michael (red.), *Reinventing Childhood After World War II*. University of Pennsylvania press.

Sandin, Bengt, 2018. "Barnuppfostran, föräldraskap och barns rättigheter: en studie av diskussionen kring agalagen 1979", s. 51-68 i Lundberg, Victor & Riving, Cecilia (red.), *Mellan Malmö och Minneapolis. Kulturhistoriska undersökningar tillägnade Lars Edgren*. Lund: Arkiv förlag.

Sandin, Bengt, 2020. *Schooling and state formation in early modern Sweden*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Schiratzki, Johanna, 2019. *Barnrättens grunder*. Lund: Studentlitteratur.

Schiratzki, Johanna, 2013. "The best interests of the child: in the light of normality and exceptions", *International Family Law, Policy and Practice* 1(1), s. 8-13.

Schiratzki, Johanna, 1997. *Vårdnad och vårdnadstvister*. Stockholm: Nordstedts juridik.

Schiratzki, Johanna, Sköld, Johanna & Sandin, Bengt, 2019. "Redress in Context: The Swedish Redress Scheme for Historical Abuse of Children in Care – Re-introducing Inquisitorial Procedure?", *Nordisk socialrättslig tidskrift* 21-22, s. 97-118.

Socialstyrelsen, 1948:49. "Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor".

Sköld, Johanna, 2015. "Apology politics: transnational features", s. 13-26 i Sköld, Johanna & Swain, Shurlee (red.), *Apologies and the legacy of abuse of children in care: international perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Sköld, Johanna & Osvaldsson, Karin, 2019. "Barnrättspolitik och vuxensyn. Stabilitet och förändring i BRIS utåtriktade arbete", *Socialvetenskaplig tidskrift* 26, s. 109-129.

Sköld, Johanna, Sandin, Bengt & Schiratzki, Johanna, 2020. "Historical Justice through Redress Schemes? The practice of interpreting the law and physical child abuse in Sweden", *Scandinavian Journal of History* 45(2), s. 178-201.

Sköld, Johanna & Markkola, Pirjo, 2020. "History of Child Welfare: A Present Political Concern", *Scandinavian Journal of History* 45(2), s. 143-158.

Socialutskottets betänkande 2020/21:SoU33, *Vård av unga vid Statens institutionsstyrelses särskilda ungdomshem*.

SOU 1953:14. *Förslag till brottsbalk. Avgivet av Straffrättskommittén*. Stockholm: Norstedts.

SOU 2009:99. *Vanvård i social barnavård under 1900-talet*. Stockholm: Fritzes.

- SOU 2011:9. *Barnen som samhället svek: åtgärder med anledning av övergrepp och allvarliga försummelser i samhällsvården: betänkande*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2011:61. *Vanvård i social barnavård: slutbetänkande*. Stockholm: Fritzes.
- Stattin, Håkan, Janson, Harald, Klackenberglarsson, Ingrid & Magnusson, David, 1995. "Corporal punishment in everyday life: an intergenerational perspective", s. 315-347 i McCord, Joan (red.), *Coercion and Punishment in Long-Term Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stéenhoff, Gotthilf, 1932a. "Kroppssaga som uppfostringsmedel", *Tidskrift för barnavård och ungdomskydd* 1932, s. 143.
- Stéenhoff, Gotthilf, 1932b. "Kroppssagan i folkskolan", *Tidskrift för barnavård och ungdomskydd* 1932(2), s. 68-69.
- Stéenhoff, Gotthilf, 1933. "Frågan om kroppssaga i folkskolan inför skolornas målsmän", *Tidskrift för barnavård och ungdomskydd* 1933, s. 143-45.
- Stéenhoff, Gotthilf, 1936. "Frågan om kroppssaga i folkskolan avgjord", *Tidskrift för barnavård och ungdomskydd* 1936, s. 132-33.
- Sundkvist, Maria, 1994. *De vanartade barnen: mötet mellan barn, föräldrar och Norrköpings barnavårdsnämnd 1903-1925*. Uppsala: Hjelm.
- Thunander, Gunnar, 1946. *Fattigskola – medborgarskola: studier i den svenska folkskolans historia med särskild hänsyn till Malmö*. Malmö: C.A. Andersson & co.
- Uppenberg, Carolina, 2018. *I husbondens bröd och arbete: kön, makt och kontrakt i det svenska tjänstefolkssystemet 1730-1860*. Göteborg: Department of Economy and Society, School of Business, Economics and Law, University of Gothenburg.
- Wetterberg Carlsson, Christina, 2000. "Kvinnans rätt och nationens väl", s. 59-81 i Andersson, Lars M. (red.), *Rätten: en festskrift till Bengt Ankarloo*. Lund: Nordic Academic Press.
- Österberg, Eva, 2016. *De små då. Perspektiv på barn i historien*. Stockholm: Natur & Kultur.